

A MEGOSZTOTT SZÍV – A LELKIISMERET JELENSÉGE AZ ŐSZÖVETSÉGBEN

SZILASI JÓZSEF

*„Én is mindig arra próbáltalak emlékeztetni,
hogy rólad van szó, hogy hozzád szólok.”*

Søren Kierkegaard

Jelen írás témája a lelkiismeret etikai-pszichológiai jelensége, a „lelkiismereti konfliktus” ábrázolása az Ószövetségben. A témamegjelölés nehézsége azonnal adódik: hogyan fordulhatunk a lelkiismeret kérdésével az Ószövetség felé, hiszen a lelkiismeret fogalma jóval később, a görög eszmeiség és a keresztény gondolkodás kölcsönhatásának terepén formálódott ki, s ezt a fogalmat a héber Biblia nem ismeri. Mit mondhatnak nekünk egyáltalán a lelkiismeretről az Ótestamentum régi szövegei; egy olyan népcsoport szellemi produktuma, amely az isteni kinyilatkoztatás hordozójának igényével lép fel, s amelyet a teocentrikus gondolkodásmód mellett egyéb olyan sajátosságok is jellemeznek, melyek alapvetően különböznek a mi nyugati gondolkodásmódunktól? Azonban éppen ez a körülmény igazolhatja kérdésfeltevésünk jogosságát: az a tény, hogy az Ószövetség nyelvezetében nem találunk külön kifejezést, amellyel a mi lelkiismeret-fogalmunknak megfelelő etikai tapasztalatot jelölné, még nem jelenti azt, hogy ezt a jelenséget ne fejezné ki mégis valamilyen módon. A sémi-bibliai archaikus gondolkodásmód egy olyan képet alkot az emberről, amely alapjául nem a fogalmi-logikai megértés szolgál, hanem egy a mélyreható, a lényegi mozzanatok megragadására törekvő megértés. Ebből fakad az a sajátossága is, hogy a görög racionális-logikai gondolkodásmóddal szemben nem objektív módon kérdez az igazságra. Gondolkodásának középpontjába azt állítja, amely egzisztenciális értelemben bizonyul igaznak.²⁷⁴ E jellemzőkből fakad az Ószövetség gondolkodásmódjának és nyelvezetének az a sajátossága is, hogy figyelmét gyakran az ember lelki, pszichológiai megnyilvánulásai felé fordítja. Ez utóbbi momentuma különösen is alkalmassá teheti egy olyan vizsgálódás számára, amely a „lelkiismeret-élmény” ábrázolásmódjára kérdez rá.

²⁷⁴

„Az izráelita gondolkodás analitikus. Megérteni = *bín*, voltaképpen: szétválasztani, elkülöníteni. Ebből: *bínáh* = megértés, értelem, felfogás, belátás. A héber elválasztja a külsődlegest és lényegtelen a fontostól és lényegestől, hogy megtalálja a dolgok magvát, s ha erre rátalált, akkor igyekszik azt lehetőleg röviden és velősen kifejezni.” Thorleif Boman: *A héber és a görög gondolkodásmód egybevetése*. Bp., Kálvin Kiadó, 1998. 177. o.

A továbbiakban két részre tagolom mondanivalómat. Az első részében néhány példán keresztül megkísérlem bemutatni azt, hogy milyen formában jelennek meg ezek az etikai- pszichológiai tapasztalatok az Ótestamentumban, előtérbe állítva annak egyik központi figuráját, Dávidot. A második részében a lelkiismeret hatékonyságának kérdését vetem fel, Dávid egyik nevezetes életeseményének kierkegaardi parafrázisa kapcsán. A szégyen, a bűntudat és a lelkiismeret ősi kultúrákban betöltött szerepére és összefüggéseire vonatkozó kérdést itt mellőzöm.²⁷⁵ Továbbá a lelkiismeret mibenlétét, létjogosultságát firtató kérdések által felvetett problémákra sem kívánok e helyen kitérni. A lelkiismeret fogalmát a biblikus-keresztény hagyomány által meghatározott értelemben használom, különös tekintettel a szubjektum erkölcsi öntudatából fakadó felelősségére, s az énstruktúra saját realitása s az erkölcsi ideálkép diszkrepanciájából fakadó érzelmi-értelmi konfliktusára.

Néhány előzetes megjegyzést szükséges megtenni, amikor az Ószövetséghez közeledünk. A Biblia szövegei nem tartalmaznak explicit teológiai-filozófiai argumentációkat; nem úgy közelítünk hozzájuk, mint más, tudományos-elemző, vagy filozófiai szövegekhez, s éppen ezért, a megértés érdekében, fel kell függesztenünk teológiai és filozófiai előítéleteinket.²⁷⁶ Ezekben a szövegekben a Biblia emberének valóság- és hittapasztalata szólal meg elemi erővel, amelynek sajátos nyelvezete, kép- és jelszerűsége is kifejezi a tapasztalat egészjellegét, a szellemi és testi, tudatos és tudattalan, külső és belső világra való vonatkozását.

Továbbá egy ilyen, a bibliai antropológiát érintő vizsgálódás nagy valószínűséggel tévútra fog jutni, amennyiben nem tartjuk állandóan szem előtt azt, hogy a mi „európai” emberszemléletünkéből fakadó fogalmaink nem alkalmazhatóak az Ószövetség emberére. H. W. Wolff klasszikus antropológiai munkájában²⁷⁷ megjegyzi, hogy itt alapvető fontosságú tisztázni azokat a fogalmi, jelentésbeli anomáliákat, amelyek az Ószövetség görög nyelvbe való átültetésekor keletkeztek. Első helyen emeli ki a *sztereometrikus* és *szintetikus* szemléletmódot, mint a sémi-bibliai képzeletvilág alapvető jellemzőit. Eszerint az embert a héber gondolkodás nem elkülönített fogalmisággal fejezi

²⁷⁵ A szégyen és a lelkiismeret összefüggéseiről, és az ún. „szégyenkultúrákban” való szerepéről lásd Heller Ágnes: *A szégyen hatalma* c. tanulmányát (Bp., Osiris, 1996).

²⁷⁶ A teológia és a Biblia elsődleges szövegei közötti különbségtétel hermeneutikai jelentőségét Ricoeur is hangsúlyozza: „A teológia nagyon tiszteletre méltóan magas szintű elméleti megnyilatkozás. Mindazonáltal összetett, ötvöztet megnyilatkozás is, melyben a bölcséleti spekuláció már elválaszthatatlanul összevegyül azzal, amit méltán nevezhetünk *bibliai gondolkodásnak*...” Paul Ricoeur – André Lacocque: *Bibliai gondolkodás*, Bp., Európa Könyvkiadó, 2003. 14. o.

²⁷⁷ Hans Walter Wolff: *Az Ószövetség antropológiája*, Bp., Harmat Kiadó, 2001.

ki, hanem jellemző testrészeinek, szerveinek megnevezésével, amelyeket gyakran paralellizmusba állít, s az embert mint egyetlen *egészet* nevezi meg. A megnevezett testrész, vagy szerv egyszerre jelenti mindig annak lényegi funkcióit és képességeit is, magába foglalva az ember testi-lelki valóját.

A „lelkiismeret-élmény” felvetette kérdések felől közelítve a szövegekhez, az alábbi megfontolásokból indulunk ki. A Biblia elsődleges nyelvi közege a *narratíva*. Az elbeszélések mindig valamilyen emberi tapasztalatot fejeznek ki. A narratív forma sajátossága viszont az, hogy már egy bizonyos távolságot hoz létre az eredeti tapasztalat élményjellegétől. Van azonban a nyelvi közegnek egy *elemi formája*, amely közvetlenül az élményből szól, s így autentikusabban fejezi ki a tapasztalatot mint az elbeszélés, s ez az *imaforma*.

„NAPJAIM MIATT NEM KORHOL AZ ÉN SZÍVEM”²⁷⁸

A következőkben nézzük meg néhány példán keresztül, hogy ezeken a nyelvi szinteken miként fogalmazódnak meg azok az élmények, amelyeket az Ótestamentumi ember valamilyen etikai-lelkiismereti megnyilvánulásaként értelmezhetünk. A Dávid életeseményeit megörökítő szövegek néhány idekapcsolódó töredéke alapján próbáljuk ezt a kérdést megválaszolni.

Az *elbeszélés szintjén* két olyan szövegrészt emelhetünk ki, ahol az ábrázolt belső jelenség mögött – a kontextust is figyelembe véve – mindenképp etikai motívumot kell feltételeznünk. Mindkét szövegben az ószövetségi antropológia alapszavai közül az egyik legjelentősebb, a *léb(áb)* kifejezés szerepel, amely többnyire „szív”-ként áll a magyarban. Az első szöveghelyen arról olvasunk, hogy Dávid, Izráel trónjának új várományosa, bujdosik a jelenlegi király, Saul elől, aki üldözi őt. Azonban váratlanul testközelbe kerülnek egy barlangban olymódon, hogy Dávid észrevétlenül lecsaphatna riválisára. Ámde a következőket olvassuk: „*Felkelt azért Dávid, és elmetszette orozva Saul köpenyének a sarkát. Dávidnak azonban megdobbant (megindult) a szíve, miután elmetszette Saul köpenyének a sarkát. És ezt mondta embereinek: Oltalmazzon meg engem az Úr attól, hogy ily dolgot cselekedjem az én urammal, az Úrnak felkentjével, hogy kezemet felemljem ellene...*” (1Sám. 24, 6-7) A szövegösszefüggés világossá teszi, hogy itt a „megdobbant a szíve” kifejezés nem emocionális vagy fiziológiás okok kiváltotta reakcióra utal, hanem egy konkrét helyzetben meghozott etikai döntést, a „szív”, funkciója szerinti belső lelki mozzanatot kívánja ábrázolni. Emellett szól az is, hogy a héber *léb(áb)* kifejezés nem az ember érzelmi székhelyét jelöli. A „szív” elsősorban a tudatosság, az elhatározás centrumára

²⁷⁸ Jób könyve 27, 6

utal.²⁷⁹ Ez a példa tehát egy olyan megelőző, belső lelkiismereti reakcióként értelmezhető, amely Dávidot visszatartja egy tett elkövetésétől.

A második szöveghelyen viszont éppen arról olvashatunk, amikor a „szív” már egy tett után „mozdul meg” (2Sámuel 24.). Dávid, már a királyi hatalom birtokosaként önhatalmúlag népszámlálásra ad parancsot, figyelmen kívül hagyva a jó szándékú figyelmeztetéseket is. Ennek az aktusnak az elrendelése az Ótestamentum felfogása szerint Jahve hatáskörébe tartozik. Ő, a *Seregek Ura* tartja számon népét, annak haderejével együtt. Miután megtörtént a haderő számbavétele, a következőket olvassuk: *„Minekutána pedig Dávid a népet megszámlálta, megsebhédék az ő szíve, és monda Dávid az Úrnak: Igen vétkeztem abban, amit cselekedtem.”* (2Sámuel 24,10) Az ókori Izráelben amelyik uralkodó haderőfelmérést végez isteni parancs nélkül, ezzel mintegy kifejezi, hogy ő a nép ura, s a politikai-háborús döntéseket is ennek megfelelően, emberi számítás szerint, az isteni akarat mellőzésével fogja meghozni. Röviden: a hitet megvonja Istentől, s megszakítja a függés állapotát. Dávid a népszámlálás után belátta önfejlését s szembefordult elhamarkodott tetteivel. Amint láttuk, itt is a „szív” belső rezdülése jelzi a történés etikai dimenzióját, amely itt mint a cselekedet utáni, „követő lelkiismeret” jelentkezik.

Továbbá, az élmények és érzések közvetlen kifejezésének *elemi nyelvi szintjét* vizsgálva, pontosíthatjuk az eddig kapott képet. Ezeket az elemi struktúrákat az egyes szám első személyben elhangzó imádságok jelentik, amelyek a *Zsoltárok könyvéhez* utalnak bennünket. Itt nem az emberről beszélnek, hanem maga az ember beszél. A zsoltárokból az ótestamentumi ember könyörög, dicsőít, panaszkodik, mégpedig az Isten és ember, az *Én-Te* viszonyban egy olyan minőségében, amely a narratíva szintjén nem, vagy csak korlátozott módon juthat szóhoz. Az Ótestamentum nyelvezetének olyan formájáról van itt szó, amelyben nem a reflexió, nem az elbeszélés, hanem a szubjektum közvetlen élménye jut szóhoz. Témánk szempontjából az egyik legjelentősebb az 51. zsoltár, melyet a hagyomány Dávid nevéhez kapcsol, mint a nevezetes Bethsabé-ügy utáni bűnbánati imádságot. Ez a textus az emberi egzisztencia bűn feletti kétségbeesésének, és megoldás utáni vágyának szenvedélyes hangja: *„Egészen moss ki engemet az én álnokságomból, és az én vétkeimből tisztíts ki engemet; Mert ismerem az én bűneimet, és az én vétkem szüntelen előttem forog.”* (Zsolt. 51, 4-5) A

²⁷⁹

„... egy-egy héber kifejezés sztereotip, szó szerinti fordítása a legtöbb esetben szükségszerűen téves irányba tereli a megértést, aminek következtében gyakran teljesen elvész az emberről szóló igazi mondanivaló. (...) a 'szív' a héberben milyen széles körben és mennyi finom megkülönböztetéssel nevezi meg az értelem székhelyét és funkcióit. Mindent átfog, amit mi a fejnek és az agynak tulajdonítunk: megismerő képességet, észet, megértést, belátást, tudatot, emlékezetet, tudást, töprengést, ítéletalkotást, tájékozódást, értelmet.” Wolff: *Az Ószövetség antropológiája*, Bp., Harmat Kiadó, 2001. 25., 75. o.

könyörgés középpontját a következő sorok alkotják: „*Tiszta szívet teremts bennem, oh Isten, és az erős lelket újítsd meg bennem. Ne vess el engem a te orcád előtt, és a te szent lelkedet ne vedd el tőlem.*” (51, 12-13) Ebben a szövegrészben felbukkan a héber nyelv egy másik teológiai-antropológiai fogalma, amely témánk szempontjából is jelentős. A „lélek”-kel fordított héber szó a *ruah*, többnyire egy természeti erőt, az erőteljesen fújó szelet jelenti, mint *Isten szele*, meglevevítő, hatalommal felruházó, ellenállhatatlan erőt jelent. Az emberre vonatkozóan az ember lélegzetére vagy életerejére utal. Mivel tehát a *ruah* egyik legfontosabb jellemzője az erő, a magával ragadó dinamizmus, a fogalom a tettek sarkalló *akarata* hordozójává vált. A legtöbb ótestamentumi szöveg az embert mint akaratérővel, életerővel felruházott lényt, az Istennel való dinamikus közösségében ábrázolja. Az ember tehát az akaratérőnek ezen az etikailag semleges, pusztán vitális szintjén is függ az isteni jelenléttől. Az ókori izraelita számára az, hogy az ember életerővel teltlen képes a világban hathatósan és sikerrel fellépni, nem magától értetődő dolog; különösen egy olyan ember számára nem, mint Dávid, akinek vállára egy egész nép kormányzásának terhe rakatott. Jahve *ruahjának* erejét és bölcsességét nélkülözve lehetetlen az emberfeletti erőt igénylő feladatokban megfelelően helytállni. Így értjük meg jobban, hogy miért is könyörög Dávid oly sóvárogva. A „tiszta szív” és az „erős lélek” itt szorosan összefügg, egymásra vonatkozik. A szívben történik az ember tetteinek mérlegelése és elhatározása is. A „tiszta szív” itt az Isten felé nyitott és a helyes belátásra képes emberi intellektust jelenti – mondhatnák hogy a tiszta lelkiismeretet –, amely megtisztulva a múlt bűneitől, mintegy felszabadul a helyes ítéletalkotásra. Az „erős lélek” (az új *ruah*) vonatkozásában pedig a kitartó akaratért, a megújult életerőért való könyörgés fejeződik ki, amely hiányában a helyes belátás nem sokat ér. Mai fogalmaink szerint azt mondhatnánk, hogy Dávid a *hatékony lelkiismeretért* könyörög, amely nem marad meg pusztán a helyes etikai-intellektuális ismeretnél, hanem a cselekvésben meg is valósul. Az ókori kegyes izraelita bennetalálta magát az összeférhetetlen érdekek által polarizált világban, ahol „Isten embereként” kellett helyt állnia a „test” uralta érdekszférák kereszttüzében. A „test” által reprezentált erők azonban nem csupán külső támadást jelentettek: önnön lényéből is ismerte azokat, s belső meghasonlásán is úrrá kellett lennie. A bibliai ember számára a bűn nem pusztán valami elvont teológiai vagy vallási kategóriát, jelentett, hanem jelenlévő és tevékeny valóságot, amely ember és Isten, ember és ember közé állva felbomlasztja az élet pozitív erőt.

Említettük, hogy bizonyos testrészek és belső szervek az Ószövetségben különböző emberi létszférákat jelölnek. Az ember belső etikai rezdüléseinek hordozó szerve a szív mellett még a *vesék*. A 26. zsoltárban így szól Dávid: „*Vizsgálj meg, Uram, és tégy próbára, kutasd ki veséimet és szívemet*”; a 16. zsoltárban pedig ezt olvassuk: „*Áldom az Urat, aki tanácsot adott nékem*;

még éjjel is oktatnak engem az én veséim.” A „vesék” az ember lényének mélyebb, tudattalan, emocionális és intuitív rétegeire utalnak. Mindezek a példák jól mutatják, hogy a héber gondolkodás a testi és lelki valóság sajátos analógiáját teremti meg.

A lelkiismeret jelenségének ótestamentumi kifejezésformáit vizsgálva láttuk, hogy az Ószövetség emberének életében is jelentős szerepet kap cselekedeteinek etikai értékelése, s gyakran igen erőteljes módon fejeződik ki ezek az önreflexív, emocionális lelki aktusok. Jóllehet, esetükben nem beszélhetünk individualitásról és erkölcsi autonómiáról, hiszen világuk a kollektívumon és az egyfajta külső mértéket képviselő isteni akarat tekintélyén nyugszik. Ugyanakkor a Törvény általános szinten megfogalmazott előírásainak konkrét cselekedeteikre való alkalmazása teret adott az erkölcsi tudatuk fejlődéséhez. A próféták intéseiben is találunk már utalásokat a „Törvény szellemére”, amely már egy bizonyos szinten megköveteli az egyén részéről az autonóm etikai döntést. Dávid is, lényegét tekintve az Újszövetség lelkisége felé mutató gondolatot fogalmaz meg, amikor a pusztán külsődlegessé váló kultusszal szemben az Isten előtt álló egyén személyes bűnbánatát hangsúlyozza: *„Isten előtt kedves áldozat: a töredelmes lélek.”* (Zsolt. 51,19)

ÁTMENET A SZUBJEKTÍVRÉ

Mind az Ó-, mind az Újtestamentumban az Isten beszéde, a prófétai szó az, amely az emberi bensőnek közvetlenül ezt a rejtett zugát (a szívét) célozza meg avégett, hogy az illető szemléletmódjában egy „perspektívaváltást” hozzon létre. Rátérve mondanivalóm második részére, tegyük egy gondolat kísérletet egy Dávid életéből vett hírhedt epizód segítségével, amelyet Kierkegaard maga is érintett az *Önvizsgálat* című kisebb írásában.²⁸⁰ Az itt papírra vetett sorai filozófiájának abból az alapgondolatából fakadnak, amely a *Lezáró tudománytalan utóirat* klasszikus megfogalmazása szerint így hangzik: „a szubjektivitás, a bensőségesség az igazság”²⁸¹ Ez az igazság nem filozófiai, vagy vallási igazság, hanem ez az *ember, mint egzisztencia* igazsága, s ezért képes Kierkegaard ennek az igazságnak a relevanciáját felmutatni, filozófiai és vallási kontextuson belül egyaránt.

A szóban forgó bibliai elbeszélés közismert: Dávid házasságtöréséről és gyilkosságáról van szó.²⁸² A történet szerint Dávid megpillantja a fürdőző Bethsabét palotája tetejéről, akiről kiderül, hogy a katonai elit gárdájához

²⁸⁰ Kierkegaard: *Önvizsgálat – ajánlva a kortársaknak*. Bp., Új Mandátum Könyvkiadó

²⁸¹ Kierkegaard: *Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai töredékekhez*. In: Søren Kierkegaard írásából, Bp., Gondolat Kiadó, 1969. 392. o.

²⁸² 2Sámuel 11-12.

tartozó Uriás felesége, majd a nőt házába hívhatja. S mivel a látogatás folyamánként egy nemkívánatos körülmény is előáll – Bethsabé teherbe esik –, szorult helyzetéből Dávid azzal a gátlástalan lépéssel próbál kikeveredni, hogy parancsot ad bizalmasainak: Uriásnak el kell esnie a harctéren... Némi idő elteltével megjelenik Nátán, a próféta, aki segít a királynak emlékezni. Az elbeszélés szerint Dávid lelkének nyugalma mindvégig háborítatlan volt, s az események után is élte napjait. Tegyük fel azt a kérdést, bevonva Kierkegaard nevezett írását is, hogy hol ragadhatjuk meg a történetben azt a pontot, ahol Dávid lelkiismerete úgymond megszólal, és bűnbánatra jut? Mivel magyarázható az emberi élet, az emberi lelkület ily ellentétes pólusok közötti mozgása?

A cselekmény középpontja az a párbeszéd, amely Dávid és Nátán között folyik, nem tudni mennyi idővel a gaztett elkövetése után. Nátán egy történettel áll Dávid elé, amelynek szerepe valójában az, hogy tükröt tartson elébe. A történet olyan, mintha egy jogorvoslatra váró eset volna: volt egy szegény embernek egy báránya, ami olyan kedves volt a számára, mintha az a saját gyermeke lett volna. Egy tehetős, gazdag szomszédja mégis, sajnálván a saját vagyonát, elvette a szegény bárányát, és azt vágta le és szolgálta fel egy utazó vendégének. A történet végén felhangzik az indulattal teli királyi ítélet: *„Él az Úr, hogy halálnak fia az az ember, aki azt cselekedte!”* Nátán kurta válasza sem késik: *„Te vagy az az ember!”* Ez, a próféta szájából elhangzó utolsó mondat az a pont, ahol megtörténik Dávid lelkiismeretének „felszínre hozása”. Ez a mondat teremti meg a dialógus kulcsmozzanatát, amely a fordulatot létrehozza, s amelynek lényege Kierkegaard megfogalmazása szerint az *átmenet a szubjektívre*.²⁸³ Hogyan értsük ezt itt az ember etikai önreflexiójával összefüggésben? Kierkegaard szerint mindez, ami az emberrel objektív, személytelen viszonyban áll, az számára mint konkrét, időbeli egzisztencia számára közömbös: „nem-igazság”, „nem-valóság”. Mindez történetünkkel való kapcsolatában azt jelenti, hogy Dávid, életének abban a periódusában is, mialatt szégyenletes tetteit elkövette, minden bizonnyal tudatában volt *objektíve* a Törvénynek; nyilvánvaló, hogy a „Ne kívánd!” és a „Ne ölj!” passzusok sem kerültk el figyelmét. De mégis, ott és akkor, csak mint tárgyilagoss, elvont tannal, személytelen viszonyban állt. Nem tartotta meg azt a szubjektivitás bensőségességében, olyanformán, ahogyan az egyébként a nevéhez fűződő zsoltárokból, mint az Istenhez való szenvedélyes viszony autentikusan kifejeződik. Amint elveszítette az igazsághoz, Istenhez fűződő viszonyában a személyes érdekelttség szenvedélyét, mindez a Törvényhez való objektív, személytelen viszonyulásban is megjelent. Minden, ami objektív,

²⁸³ Kierkegaard: *Önvizsgálat*, 48. o. Az „átmenet” kifejezés itt nem az „ugrás” kierkegaardi fogalmával való összefüggésében értendő, hanem az elbeszélésben szereplő történet által megteremtett objektív viszony („egy ember”) szubjektív, személyes viszonyba („te vagy az”) való átfordulására vonatkozik.

tárgyilag, elveszíti egzisztenciális kapcsolatát az emberrel.²⁸⁴ Ebben a viszonyban minden további nélkül megfér egymás mellett az ember életében a tudomány, műveltség, vallás a házasságtöréssel és gyilkossággal együtt.²⁸⁵ Ezért mondja Kierkegaard: „ez a magasztalt személytelenség (objektivitás) nem több és nem kevesebb, mint lelkiismeretlenség.”²⁸⁶ Dávid életének helyrebillenéséhez minden haszontalannak bizonyult, még a példázat is, míg el nem hangzott felé a kurta mondat: „Te vagy az az ember!”. Csak ezután – hogy a prófétai üzenettel szubjektív-személyes viszonyba került – ébredt önmagának, mint Isten előtt álló egzisztenciának a tudatára, s csak ekkor hangzott el szájából: „*Vétkeztem az Úr ellen!*” „Kegyesség, istenfélelem a személyiség, a szubjektív formái”²⁸⁷ – s a lelkiismeret is, tehetjük hozzá.

A kétfajta viszonyulás különbözőségét, s az igazság bibliai fogalmához fűződő kapcsolatát még világosabbá tehetjük az alábbiakkal. „Különbség van igazság és igazságok között,...”²⁸⁸ – mondja Kierkegaard. A tudomány, vagy a művészet területén fellelt igazságok esetében – ahol az igazság a tudás, az ismeret kérdése –, sokak szellemi erőfeszítéssel járt úttjáról van szó, amely út végén az igazság, mint *eredmény* kerül az ember birtokába. Az igazság

²⁸⁴ Az objektív tudás és a személyes realitás között, ahol az egzisztenciát meghatározó döntések megszületnek, nincs lényegi kapcsolódási pont: „De ha oly végtelenül nagy valami lebeg szemünk előtt, mint az objektív igazság, akkor könnyűszerrel áthúzható csekély szubjektivitásunk, miként az is, amit szubjektumként pedig tennünk kellene: akkor az objektív igazság megközelítését kifejezi szimbolikusan a kézmosás; mert objektíve nincs döntés, míg ellenben a szubjektív döntés azt bizonyítja, hogy nem volt igaza az embernek, miközben nem értette meg, hogy pontosan a szubjektivitásban rejlik a döntés.” Kierkegaard: *Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai töredékekhez*. 424. o.

²⁸⁵ A kierkegaardi parafrázis magva a következő: „Azt hiszed, hogy Dávid előbb nem tudta jól, hogy mily gyalázatos az, egy nő férjét agyonütnetni, hogy aztán elvehesse az özvegyet? Azt hiszed, hogy Dávid, a nagy költő, nem lett volna képes (költői lendülettel megrázóan) leírni azt? Azt hiszed, hogy Dávid egészen tisztában ne lett volna önmagával arra nézve, hogy miben hibázott? És mégis, mégis, mégis szüksége volt kívülről valakire, aki néki megmondja: *te* vagy az. Láthatod ebből, mily keveset használt ez a tárgyilag (objektív) tan, történet, tudomány stb., ha még egy oly, különben istenfélő, kegyes férfiú is, mint Dávid (...), hogy még ő is oly gyalázatos bünténnel szemben, melyet elkövetett (előzetesen – objektíve – nem állott semmi útjában, nem a lelkiismeret sem, hogy elvegye Bethsabét), hogy elkövetve azt, megtartsa személytelenségét (az objektivitást), hogy mire sem ügyelve éljen tovább, meghallgassa a próféta elbeszélését, – míg a próféta megunva azt, amit korunk mint komolyságot és műveltséget oly fennen magasztal, a személytelenséget és objektivitást, hivatásához híven azt nem mondja: *te vagy az a férfiú!*” Kierkegaard: *Önvizsgálat*, 48-49. o.

²⁸⁶ Uo. 46. o.

²⁸⁷ Uo. 48. o.

²⁸⁸ Kierkegaard: *A keresztény hit iskolája*, Bp., Atlantisz Könyvkiadó, 1998. 239. o.

szubjektív felfogásában épp az objektív reflexió a jelentéktelen mozzanat; az absztrakció, az igazság elvont, tárgyasított gondolata irreleváns a „keletkezésben lévő” egzisztencia számára. Éppen az vezetett a kereszténység esetében is a legnagyobb félreértésekhez, hogy a hit és az igazság értelmezésében a hangsúly oly mértékben eltolódott, hogy azok végül mint pusztán kognitív mozzanatok lettek meghatározva. A szubjektív igazság ebben az összefüggésben nem az úton elért, vagy elérhető eredmény, hanem maga az út; nem ismeret, tudás, hanem megvalósítás, élet.²⁸⁹ Az igazság az *igazságban való egzisztálás*, amihez nem a megismerés, hanem a „hit szubjektív ugrásán”, a döntésen keresztül vezet az út.²⁹⁰

A lelkiismeret hatékonyságának kérdéséhez visszakanyarodva, a fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az objektív ismeret, amely nem vált az emberi személyiség részévé, nem siet az ember segítségére, amikor az etikai lényként kell hogy egzisztáljon. A „jó lelkiismeret” szerinti döntésben benne foglaltatik az igazsághoz való szubjektív viszony, s ugyanígy a hit mozzanata is, amely éppen az objektív reflexióval szemben, annak ellenére határozza meg önmagát, hiszen „a hit nem más, mint a bensőségesség végtelen szenvedélye, és az objektív bizonytalanság közti ellentmondás.”²⁹¹ Valójában a lelkiismeret sem lehet az objektív spekuláció tárgya. Más dolog a lelkiismeret kérdésével *in abstracto* szembesülni, és más dolog az egyéni életvitelben előadódó etikai konfrontációkra személyes választ adni. A választás elé állított egyén a „mit kell tennie az embernek az életben?” kérdéssel a szívében tanácstalan marad: „valóban rettenetes érv a filozófia ellen, hogy semmit nem tud válaszolni.”²⁹²

²⁸⁹ Az, hogy a bibliai igazság-felfogás – és egyben a kierkegaardi is – elsősorban nem episztemológiai, hanem egzisztenciális jellegű, jól mutatja az is, hogy Krisztus szavai után („Én vagyok az út, az igazság és az élet...” Jn 14,6) az igazságra irányuló kérdésünkben a ’mi?’ helyett a ’ki?’ kérdőszó kerül előtérbe.

²⁹⁰ Kierkegaard az igazság mibenlétére irányuló objektíve feltett kérdés értelmetlenségét a végtelenségig kihangsúlyozza: „Mindenki annyit ismer az igazságból, amennyit valóra váltott belőle. Sőt, az igazság valójában megismerhetetlen, hiszen ha az ember ismeri az igazságot, azt is okvetlenül tudja róla, hogy nem jelent egyebet, mint az igazság valóra váltását, ennél fogva az igazság ismeretének része az a tudás, hogy az igazság ismerete igaztalanság.” Kierkegaard: *A keresztény hit iskolája*, 238. o. A szubjektív igazság kierkegaardi felfogásához hozzá lehet tenni, hogy ez minden bizonnyal nem jelenti az igazság és a hit minden objektív vonatkozástól való mentességét, hiszen ha ezek semmiféle tárgyi alappal sem rendelkeznek, mi különböztetheti meg azokat bármiféle rajongástól? Az igazság nem lehet a megismerés tárgya, és a hit nem kognitív aktus, de lehet-e vajon a megismerés kiiktatásával az igazság megvalósításához hozzálátnia az embernek, és elvégezheti-e az a hit ugrását, ha nem tudja, ’honnan hová is kellene ugrania’? A hit az ember szubjektív válasza, a hit tartalmának objektív megnyilvánulásaira, ellenkező esetben nem másról lenne szó, mint „hit a hitben”, amely nyilvánvalóan értelmetlenség.

²⁹¹ Kierkegaard: *Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai töredékekhez*, 391. o.

²⁹² Kierkegaard: *Vagy-vagy*, Bp., Osiris Kiadó, 2005. 589. o.

Az objektivitás az embert még a saját etikai önreflexiójában is becsaphatja. Ekkor előfordulhat, hogy amikor lelkiismeretének tisztaságát nagy megelégedéssel nyugtázza önmagában, ez valójában annak jele, hogy „pert kezdett a Mindenhatóval”.²⁹³

Visszatérve témánk első részéhez összegezhethetjük, hogy az Ószövetségben is megtalálhatóak azok az elbeszélések, leírások, amelyek a maguk sajátos nyelvezetével képesek árnyaltan kifejezni az emberi élet etikai dimenzióit. Dávid kapcsán láthattuk, hogy szemléletmódjuk alapvetően teocentrikus, s az egyént az Istennel való egzisztenciális kapcsolat dinamizmusában ábrázolják. Gondolkodásmódjuktól idegen az ember merev, dualista ábrázolása. Az embert úgy fogják fel, mint aki korlátok között, bűnnek és halálnak kitéve éli az életét, *mert test*; ugyanakkor *élőlény*, aki Isten képét hordozza, s aki tevékeny, *mert lélek*. Ezt a felfogásmódot tükrözi a belső lelki történések testi szervekkel való kapcsolatának analogikus ábrázolása is: a test belseje – különösen a szív és a vesék – az ember lelki és etikai rezdüléseinek (s a lelkiismeret „funkcióinak” is) a hordozója. A két ellentmondásos princípium egységeként az ótestamentumi ember a kihívások világában találja magát, ahol az „osztatlan szívnek” olykor nagy ára van. A bibliai látásmód itt összhangban mozdul Kierkegaard gondolkodásmódjával, hiszen mindkettő számára alapvető értéket képvisel az egyes, a megismételhetetlen személy, aki számára az életének valóságát érintő problémák – így a lelkiismeret kérdése is – csak a szubjektivitás szintjén, a személyes döntés aktusában válik hozzáférhetővé.

²⁹³ Vö: Kierkegaard: *Az épületes, amely abban a gondolatban van, hogy Istennel szemben soha nincs igazunk*, In: Vagy-vagy, 747. o.